

РАЗЛИЧНИТЕ ЛИЦА НА „НАРОДНИЯ СЪД“

Върбан Тодоров¹

Народният съд в България (1944–1945) е създаден със специална *„Наредба закон за съдене от Народен съд виновниците за въвличане България в световната война срещу съюзените народи и за злодеянията свързани с нея“*. Този извънреден съд не може да бъде отделен от цялостната система на международни договорености и споразумения на страните от Антихитлеристката коалиция за съдебно преследване и наказване на виновните за Втората световна война. Наред с Международния военен трибунал в Нюрнберг и Международния военен трибунал за Далечния Изток подобни извънредни съдилища (трибунали) работят в редица държави като Германия, Великобритания, Франция, Италия, СССР, Холандия, Норвегия, Белгия, Дания, Гърция, СФРЮ, Полша, Унгария, Румъния, Чехословакия и др. Този съд не е прецедент и в политическата история на България – преди него е създадена извънредната съдебна институция Държавен съд, като Третият държавен съд е свикан за наказване на виновните за участието и поражението на България в Първата световна война.

Значението на документалните материали от Народния съд като исторически извор е пряко свързано както с обществения и научен интерес към преломните политически събития в България от средата на 40-те години на XX в., така и с въпроса за историческата памет и нейното субективно използване като политически аргумент в публичното пространство. Периодичното разглеждане на тази тема оттогава до днес винаги е белязано със силна доза преднамереност, като често тя се инструментализира с оглед на различни политически, идеологически и пропагандни цели (интернационалистически, националистически, патриотични и пр.), както и поради личностни съображения.

Непосредствено след войната и до края на 40-те години, след като вече са проведени както Народният съд в България, така и последвалите го подобни съдебни процеси в други страни като СССР, Франция, Белгия, Чехия, Полша, Германия, Югославия, Япония и пр., интересът към т.нар. възмездие над виновниците за Втората световна война, над фашизма като световно явление и неговия разгром започва постепенно да спада. Това е характерно не само за България, а е повсеместно явление, тенденция при всички страни през този период. Следвоенното развитие на света, насочено към възстановяване на държавите от катастрофалните последи-

1. Авторът е доцент, доктор по история, специалист по нова балканска история в Държавна агенция „Архиви“.

ци на войната, измества погледите и интереса от близкото минало към настоящето и бъдещето. Същевременно то насочва следвоенния дискурс от интернационалното отново към тясно националното. В усилията си за нов и мирен живот обществата не желаят отново да се връщат назад в историята и да изживеят трагедията и ужасите на войната, гледат да забравят страданията, на които доскоро са били подложени. В стремежа да се преодолее миналото историята започва съзнателно и умишлено да се игнорира и преиначава, постепенно спира търсенето на конкретната вина, подчертаването на едни или други исторически събития, които биха могли да бъдат използвани в ущърб на новото развитие на държавите, докато вниманието се насочва към други събития, благоприятстващи тяхната нова легитимация.

Настъпилата в края на 40-те и началото на 50-те години Студена война насочва допълнително, но и дефинитивно, развитието на следвоенна Европа и света към нови идеологически и политически разделения и противоборства, които събират доскорошните военни съперници и изправят един срещу друг неотдавнашните военни съюзници. В тази нова обстановка популярните след войната лозунги, постулати и пожелания за интернационализъм, за повсеместен разгром на фашизма, за световен мир и братско съжителство бързо слизат от първото място на сцената и са изместени от новите реалности на идеологическото, политическото и военното противопоставяне на двете системи. Национализмът в отделните страни, както отсам, така и отгатак Желязната завеса, отново си пробива път и заема водещо място, въпреки формално изповядваните официални лозунги за „демократично развитие“ и „мирно съвместно съществуване“ на света. Понятия като „фашист“, „антифашист“ и др., които отпреди войната и близо десетилетие след войната са имали еднозначно идеологическо и политическо значение и гражданственост, надхвърлящи тесните национални рамки, постепенно излизат от мода и отпадат от ежедневния политически речник, изместени от по-популистки термини като национален възход, национални интереси, единство на нацията, национални идеали и т.н. Нещо повече, стига се дори и дотам, че да си воювал като антифашист по време на войната рамо до рамо с настоящия идеологически враг се приема за равнозначно на национално предателство. Затварянето на политическия кръгозор отново в тяснонационалните рамки довежда постепенно и до ограничаване на историческите изследвания, а историческата истина започва да се търси предимно през призмата на национален интерес.

Наред с казаното дотук в динамичното развитие на следвоенна Европа и света се наблюдава и друго всеобщо явление. С началото на следвоенното разведряване и възстановяването на политическите и икономическите отношения между различните народи и държави интересите налагат и

негласното отбягване на негативните исторически моменти от миналото или поне тяхното туширане – а такива са повечето спомени, свързани с Втората световна война: окупация, терор, убийства, изселвания, изстребления и пр. Така постепенно не само вътрешнополитическото развитие на отделните страни, но и международната конюнктура след войната благоприятства за по-бързото забравяне на тъмните страни от миналото и преодоляване на неговите негативни последици, разбира се, за сметка на историята и с цената на компромиси при разкриването на историческата истина. С течение на годините и със смяната на поколенията изкривената представа за историческото минало започва да се възприема в масовото обществено съзнание като истина, а добре премълчаното неминуемо се превръща в добре забравено. От това правило не прави изключение и темата за Народния съд.

Макар че е исторически значим, въпросът за наказването на виновниците за разпалването на Втората световна война (и за въвлечането на България на страната на нацистка Германия в частност) се използва значително по-слабо през годините за пропагандни и конюнктурни цели. В продължение на няколко десетилетия след приключването на Народния съд в България през 1945 г. за дейността на този трибунал почти нищо не се говори и пише, като че ли върху него е поставено табу. Темата тихомълком е пренебрегната и оставена в забвение. Дори и периодичните амнистии на осъдените на различни години затвор от Народния съд по повод чествания на кръгли годишнини от 9 септември 1944 г., при които за близо 20 години почти всички осъдени не излежават пълната си присъда, а са пуснат предсрочно на свобода, също не са използвани като пропаганда от комунистическата власт. Още по-необяснимо е обстоятелството, че дори и в пропагандата в международен мащаб, която от десетилетия българската страна прави във връзка със спасяването на българските евреи, никога не е изтъкван неоспоримият факт, че България първа в света е организираща специален съдебен процес за осъждане на антисемитизма в рамките на Народния съд. Споменатите по-горе общи причини, свързани с успокояването след войната по въпросите на фашизма и неговото възмездие в световен план, могат само частично да обяснят спуснатото мълчание по въпроса за Народния съд, което се отразява и в липсата на изследователски интерес към него. Несъстоятелни са и аргументите, че не е имало изследвания, защото бил ограничен достъпът до архивните материали за Народния съд, доколкото от 50-те години те се съхраняват в архива на МВР.

Основната част от причините би могла да се търси във вътрешното развитие на БКП и в политическото развитие на България в първите няколко години след войната, както и в разправата и чистките с онези партийни и ОФ дейци, които са имали по-различно и критично виждане

както за дейността на БКП до 1944 г., така и за следвоенното развитие на България и налагането на съветския модел на държавно управление. Част от видните партийни дейци – юристи, които участват в Народния съд като народни обвинители или съдии от върховните състави, още тогава изразяват несъгласие с директния партийен натиск и външната намеса върху работата на съда. Впоследствие повечето от тях бързо и целенасочено са елиминирани от активния политически и обществен живот в страната и са изпратени в чужбина на дипломатическа работа, за да не критикуват или пречат на партийната линия на сталинизация². Показателен за нежеланието на управляващите да се чува и говори каквото и да било за Народния съд е и фактът, че направените още тогава два документални филма с репортажи от съда не са прожектирани и разпространени в България по официално необяснени, но очевидно вътрешнопартийни причини³. Негласно наложеното мълчание върху дейността на Народния съд е нарушено едва в края на 60-те години по повод официалното отбелязване на 25-годишния юбилей от 9 септември 1944 г. В тази връзка през 1971 г. излиза и книгата на Иван Пауновски „Възмездieto“, претърпяла няколко издания, в която е разкрита политиката на българските правителства от първата половина на 40-те години на основата на протоколите от съдебните заседания на Първи състав на Народния съд⁴. Като се изключат

2. За различията сред партийните кадри по провежданата политика на БКП преди и след 9 септември 1944 г. и вътрешнопартийните критики и чистки, вж. *Ангелов, Върбан*. Неизвестни страници от миналото 1919-1923-1925-1944-1956-1968. С., 1993, с. 57, 114–122, 123–131, 140–146, 147–163. На дипломатическа работа в чужбина още от 1946 г. са изпратени главният народен обвинител Георги Петров, народните обвинители от Първи, Втори и Четвърти състав на Народния съд Никола Гаврилов, Върбан Ангелов, Георги Станкулов и редица други.

3. За различните виждания и сблъсъци в партийните среди по повод и по време на процесите, както и за това, че след своето приключване Народният съд бързо е поставен в пълна забравя, загатва и писаният още на 3 юли 1945 г. „Доклад на Георги Петров, бивш главен народен обвинител, до ЦК на БРП (к) относно работата, трудностите и значението на Народния съд в България“. Оценката на Трайчо Костов за работата на Народния съд, произнесена на заседанието на ЦК на БРП (к) на 23 юли 1945 г. също не е еднозначна и изпълнена с остри критики за „мекушавост“ на главните народни обвинители по първите два състава. Дали става въпрос за мекушавост или по-скоро за застъпване и отстояване на различни виждания и становища за характера, целите и функциите на съда, говори и фактът, че въпреки оказания натиск отгоре в полза на „народното възмездие“ в процеса срещу депутатите (II състав на Народния съд) прокурорите, т.е. народните обвинители, пледират за максимум 15-на смъртни присъди, част от които задочни, докато съдиите присъждат 67.

4. *Пауновски, Иван*. Възмездieto. Документално-художествена книга за царските съветници, министрите и регентите пред Народния съд. С., 1971 (I-во изд.),

някои по-малки научни статии и обнародването на отделни документи и откъслечни спомени, тази книга като че ли е единствената по-значителна публикация за двете и половина десетилетия от провеждането на Народния съд, в която неговата дейност се засяга по-обстойно.

На пръстите на едната ръка могат да се преброят и проучванията, посетени на Народния съд, за периода 1971–1989 г. През 1982 г. е публикувано едно изследване на Иван Пейков „Разгромът на свалената монархо-фашистка буржоазия в България (9. IX. 1944 – 9. IX. 1945)“, в което се разглежда и дейността на Народния съд, а през 1984 г., във връзка с 40-годишнината от провеждането на Народния съд, по българската телевизия е излъчен и документален филм за него. Плод на тази юбилейна годишнина е и идеята да се напишат спомени за съда от все още живи участници, която е осъществена от Борис Илиев, председател на XII върховен състав на Народния съд, с книгата му „Революционният Народен съд“, излязла едва през 1988 г. В средата на 80-те години пък в няколко статии Давид Коен обнародва отделни документи от VII състав на Народния съд. През 1989 г. Димитър Токушев публикува изследването си „Народният съд 1944–1945“, в което разглежда съдебните процеси от правно-историческа гледна точка. Естествено всичките тези изследвания представят сравнително едностранна картина както за епохата, така и за дейността на Народния съд.

Логично е след 1989 г. да се промени и цялостният поглед по въпроса за Народния съд, като се отиде от едната в другата крайност. Основната аргументация в повечето писания за Народния съд оттогава и до днес, които имат предимно вестникарски и широкопопулярен характер, не се свеждат до нещо повече от декларативни крайно негативни оценки и идеологеми, които не почиват нито на достоверна фактология, нито на сериозен анализ. За съжаление, в голямото си мнозинство авторите на тези писания не само че не са специалисти по въпросите, за които пишат, но дори и само от обща култура не са погледнали и прочели нещо от писаното преди тях, камо ли да се запознаят по-задълбочено със съществуващите архивни документи и материали. И в този случай отново не може да бъде приет за меродавен аргументът за трудния достъп до архивите, въпреки че 20 години след 10 ноември 1989 г. материалите от Народния съд продължават да се съхраняват в архива на МВР и едва през 2010 г. са предадени на държавните архиви. Обратно, в новото време достъпът до тях бе значително либерализиран и само този, който не е пожелал, той не е получил за разглеждане материалите от Народния съд⁵.

1982 (II-ро изд.), 1988 (III-то изд.).

5. Като илюстрация за значителния интерес към темата за Народния съд след 1989 г. и същевременно, за полярните интерпретации освен качените различни материали по интернет, могат да се посочат например: *Найденев, Иван*. Проти-

Приятно изключение представлява сериозното проучване на Поля Мешкова и Диню Шарланов за дейността на Народния съд „Българската гилотина: Тайните механизми на Народния съд“ (София, 1994). В него авторите не само се опират изцяло на документален материал, но и проявяват впечатляващо обективен подход при неговото представяне, независимо че на места може да се изрази несъгласие с някои техни по-крайни тълкувания и оценки. Не бива да се подминава и книгата на Петър Семерджиев „Народният съд в България 1944–1945 г. Кому и защо е бил необходим“, издадена през 1997 г., в която също от критична гледна точка се разглежда дейността на всички състави на Народния съд.

В наскоро излязлото изследване за държавния антисемитизъм в България през Втората световна война („„Спасение“ и падение. Микроикономика на държавния антисемитизъм в България, 1940–1944 г.“, София, 2012) Румен Аврамов очертава, на основата на архивни материали, различни аспекти на политиката на Комисарството за еврейските въпроси (КЕВ), свързана с изземване на еврейската собственост, с което фактически навлиза в проблематиката, обстойно разглеждана от VII състав на Народния съд. Това е и причината авторът периферно да вземе отношение по дейността на този състав, на съда като цяло и по постановените от него присъди. За съжаление и тук сме свидетели как въпреки претенциите си на сериозен изследовател Аврамов прокарва определени внушения и прави оценки и коментари, без да е работил с документите на Народния съд – със съдебните протоколи най-малко, да не говорим за другите следствени и доказателствени материали по делото. Най-интересното обаче е това, че авторът се опитва да лансира нова неаргументирана теза за пряка връзка между малкото на брой и твърде меки присъди, дадени от VII състав на Народния съд, от една страна, и, от друга, някакво целенасочено подценяване на антисемитизма от страна на новата власт след 9 септември 1944 г. (с. 13–24, 116–117, 137).

Дори и с промяната на 10 ноември 1989 г. не се стига веднага до поставяне на въпроса за преразглеждане дейността на Народния съд. Този въпрос напълно отсъства в исканията и аргументацията на опозиционните сили от онова време, изместен от други щекотливи въпроси като концлагерите в Ловеч и Скравена, разправата с интелигенцията, стопанската разруха на България, връщането имената на българските турци и

вонароден съд. 1. С., 1993; *Генов, Иван*. Съдбата на жертвите. Народният съд в България. С., 1993; *Василев, Васил Т.* (съст.) Народният съд 1944–1945. Сборник с документи. С., 1997; *Василев, Васил Т.* Нищо измислено, нищо случайно. Народният съд... някъде в България. С., 1999; *Дунов, Здравко*. Философия на властта. Част 2. Кървавото лоно на българския държавен комунизъм. В. Търново, 2005; *Станилов, Васил* и др. (съст.) *Писаха да се знае*. Кн. 2. Жертвите на народния съд. С., 2006.

т.н. Темата за Народния съд получава актуалност едва в първата половина на 90-те години с оглед на някои чисто практични проблеми, свързани с предприетата по това време реституция. На няколко пъти Конституционният съд е сезиран от най-високи места да се произнесе по законсъобразността на Народния съд и на неговите решения и да постанови тяхната отмяна. Материалните цели на тези искания са повече от прозрачни, въпреки че почти винаги са завоалирани зад морални категории като реабилитация на личността, изчистване на несправедливо опетненото име и т.н. Във всичките си решения до 1996 г. Конституционният съд отхвърля исканията за отмяна на Народния съд като цяло с мотива, че по принцип тези искания са нецелесъобразни и не може да се произнася по тях. На 12 април 1996 г. с решение № 243 Върховният съд на Република България по предложение на главния прокурор Иван Татарчев за отмяна по реда на надзора на постановените от Народния съд присъди приема, че *„по отношение осъдените 124 от общо 126 лица от II състав на Народния съд е налице явна необоснованост на съдебния акт поради обективна и субективна несъставамерност на деянията в обвинителния акт, или поради това, че фактическите положения, приети за установени от съда, очевидно не се подкрепят от доказателствата по делото. В тази му част проверяваният съдебен акт следва да бъде отменен поради допуснати особено съществени нарушения... и подсъдимите трябва да бъдат признати за невинни и оправдани по предявеното им обвинение...“*. Сходно е и определеното на същия съд в негово решение № 172 от 26 август 1996 г., с което се *„отменят изцяло присъдите от 1 февруари 1945 г. по наказателно дело № 1 на I тринадесетчленен състав на Народния съд...“*. С това „отменяне“ се стига фактически и до политическата реабилитация на бившите регенти, министри и депутати, осъдени от I и II състав на Народния съд, реабилитация, която поставя България в крайно деликатно политическо положение в международен план.

За правния и политически абсурд на тези решения на Върховния съд, при които хем няма оправдаване на подсъдимите и тяхната вина, хем има отмяна на присъдите, са показателни и обърканите обяснения на Мелкон Мелконян, председател на съдебния състав по делото за отмяна на присъдите на I състав на Народния съд: *„Върховният съд не е оправдал никого, както се твърди тези дни. Не е в правомощията му да разглежда политическите грешки на тези политици. Аз не мога да преценя от днешна гледна точка дали сключването на договора с Германия или влизането ни в Тристранния пакт е правилно или не. За мен тези хора са осъдени не като виновни, а просто това е било една политическа разпра. Съставът на Върховния съд не оправдава никого. По въпроса за вината не се е произнесъл. Присъдата е само отменена и делото е прекратено, тъй като няма*

на кого да се върне за ново разглеждане, понеже самите подсъдими са вече покойници“⁶.

С тези си определения Върховният съд отваря така желания път за реституция на имотите на най-видните представители на управляващите среди от 1941–1944 г., съдени от I и II състави на Народния съд. Последвалите съдебни и тълкувателни решения на различни съдебни органи по искания за отмяна на присъди от Народния съд в повечето случаи са свързани с искане за реституция и друго материално обезщетение на осъдените лица от Народния съд. Близо година по-късно, през май 1997 г., а и по-сетне, през декември 1998 г., сезираният отново за отмяна на присъди по Народния съд Върховен касационен съд отхвърля искането на главния прокурор за преглед по реда на надзора като правно недопустим и се произнася, че *„Народният съд по Наредбата-закон за Народния съд... няма качеството на съдебен орган и постановените от него присъди не са съдебни актове, поради което не подлежат на преглед по реда на надзора... Последниците от дейността на Народния съд могат да бъдат предмет на законодателна намеса, както това е сторено със Закона за разглеждане на останалите висши дела на народните съдилища, приет от Великото народно събрание на 28 февруари 1948 г. и Закона за амнистията от 1964 г.“*.

По този начин и с други съдебни решения докъм средата на 1997 г. реституцията върху имоти, конфискувани по силата на съдебни решения от Народния съд, се осъществяват с отмяна на присъди първоначално по реда на надзора, а след това, когато тази практика се отменя като противоконституционна и чрез възстановяване индивидуално на собствеността по силата на специални закони (ЗВСОНИ и др.). С това отпада необходимостта от отмяна на присъдите по Наредбата-закон за Народния съд, тъй като реституцията и обезщетенията настъпват по право – по силата на съответния закон. Ето какво постановява по този повод Конституционният съд в своето решение № 4/1998, повтаряйки мотивите си от 1994 г.: *„Поради това се допуска реституция по силата на закона (ex lege) без проверка на присъдите“*. И до днес се водят множество дела в различни съдилища на страната за индивидуално разглеждане и различни материални обезщетения на осъдени от Народния съд, като по-голямата част от тях завършват с отказ да бъдат възстановени правата на подсъдимите.

Така или иначе след направения пробив за осъществяването на реституция, обезщетения и материално задоволяване на наследниците на осъдените от Народния съд с най-апетитните части от имотите на управляващите до 1944 г. и след законодателното заобикаляне на въпроса за юридическата правомерност или не на Народния съд като цяло, интересът към неговата законосъобразност и отмяна, както и за политическата

6. Цит. по: Семерджиев, Петър. Народният съд в България 1944–1945 г. Кому и защо е бил необходим. С., 1998, 454–455.

и моралната реабилитация на осъдените от Народния съд лица като че ли съвсем намалява и дори на моменти изчезва от публичното пространство. Периодично и най-вече при настъпването на кръгли дати журналисти и други автори подхранват с непроверени писания илюзията сред общественото мнение, че Народният съд като цяло е нелегитимен и като такъв е напълно отменен, а осъдените лица от всичките му състави – изцяло политически реабилитирани. Законосъобразно решение в такъв дух обаче няма и не може да има, доколкото това е и правно невъзможно, а и означава да бъде реабилитирана цялостната политика на България до 9 септември 1944 г. Изключения представляват двете решения на Върховния съд от 1996 г. за **групово** оправдаване на осъдените от I и II състав на Народния съд лица (регенти, министри и депутати), които са взети под натиска на главния прокурор Иван Татарчев с искане за отмяна по реда на надзора. За съжаление никой не се е ангажирал да преразгледа и отмени тези решения като юридически несъстоятелни, въпреки прекратяването тихомълком на тази съдебна практика в последвалите години.

В морален и исторически план някои от присъдите на Народния съд без съмнение изглеждат прекомерни и несправедливи, но не съществува правен орган днес, който да има прерогативите да преразгледа индивидуално всичките присъди и да постанови по-справедливи решения. Ето какво е останалото в сила и до днес определение на Закона за политическа и гражданска реабилитация на репресирани лица от 1991 г., изменяно многократно, вкл. и до 2010 г.: *„Обявява се политическа и гражданска реабилитация на лицата, които са били незаконно репресирани заради техния произход, политически убеждения или религиозни вярвания през периода от 9 септември 1944 г. до 10 ноември 1989 г., и ако са: 1) осъдени от наказателни дела с изключение на осъдените от народния съд 1944–1945 г., освен ако са реабилитирани по съдебен ред, деянията им са амнистирани или присъдите им са отменени по реда на надзора, или са осъдени от III тринадесетчленен състав на Народния съд по наказателно дело № 3/1945 г.“*

Интересно е в тази връзка да се припомни, че когато през 2009 г. избухва скандал с международен отзвук заради решението на Софийската община за наименуване на улица в София на името на Богдан Филов, никой от двете спорещи страни не се досеща да използва или пък не посява да изтъкне като аргумент „за“ или „против“ обстоятелството, че присъдата на Народния съд над Б. Филов като министър-председател и регент е отменена от днешния българския съд и той е политически реабилитиран като невинен. Едва ли е далече от елементарната логика, че щом един политик е реабилитиран за своите деяния, то и политиката, която той е провеждал чрез същите тези деяния, автоматично следва да се приеме за реабилитирана. А това едва ли би допринесло за утвърждаването на меж-

дународния образ и престиж на България като правова, демократична и не рваншистка държава.

Вън от всякакво съмнение е, че формирането на Народния съд не представлява български патент и че той е създаден с ясно изразен политически характер. Дори и пълното заглавие на законодателния акт за образуването му е достатъчно доказателство за това – *„Наредба закон за съдене от Народен съд виновниците за въвличане България в световната война срещу съюзените народи и за злодеянията свързани с нея“*⁷.

Това, което трябва да се изтъкне тук, е, че в правно-процесуално отношение Народният съд е напълно издържан в юридическия дух на съществуващото тогава законодателство. Спазени са всички правни норми и изисквания за законосъобразно провеждане на съдебен процес – има писмено обвинение, писмен отговор на обвинителния акт от страна на всеки обвиняем, право на свидетели от страна на подсъдимия, право на адвокатска защита, ако не собствена, то със служебен защитник, право на изказвания на подсъдимите, на последна дума и т.н. Съдът разглежда деянията на подсъдимите чисто, затова не сме попаднали на нито едно обвинение срещу Народния съд, че нарушава юридическите и процесуалните норми на съдопроизводството. Напротив, още тогава критиката към Народния съд идва от висшите партийни среди именно защото е спазвал стриктно всички „буржоазни“ правни норми и е действал мудно, а не функционираше, както на тях им се иска, като „революционен“ съд. В тази връзка се организират дори и митинги в София и страната, на които се издигат искания за бърза и безпощадна разправа с подсъдимите. Трябва да се изтъкне също така, че председателите на съдебните състави, както и всички народни обвинители (прокурори), независимо от коя квота произлизат, са хора професионалисти – с юридическо образование, като някои от тях са сред най-видните адвокати от онова време.

Съвсем друг въпрос е партийно-политическият натиск, оказван върху Народния съд, особено върху първите му два състава, за по-строги присъди, които в редица случаи трудно биха могли да бъдат оправдани с юридически аргументи. От тази гледна точка, която има повече морално-политически, отколкото правен характер, са напълно основателни критиките за някои прекомерни и несправедливи присъди, дадени от различните състави на Народния съд.

Към оценката за мотивите, поведението на участниците в Народния съд (съдии, народни обвинители, подсъдими, свидетели, адвокати и пр.), както и за произнесените присъди трябва да се подхожда с голяма прецизност не само с оглед на конкретното историческо време и обстановка, но и във връзка с конкретната дейност на всеки участник в процеса било като обвинител или като обвиняем. По подобен диференциран начин

7. Държавен вестник, № 219 от 6. X. 1944 г. и като брошура.

следва да бъде разглеждана и работата на Народния съд като цяло и на всеки негов съдебен състав поотделно – становищата, които изказват отделните прокурори (народни обвинители) за всеки подсъдим, мотивите и аргументацията за всяка индивидуална присъда, постановена от съда, обосновката за едно или друго решение на обвинението, адвокатските пledoарии за всеки обвиняем и т.н.

Така например по отношение на твърденията за връзката фашизъм–антисемитизъм не може да се пренебрегне факта, че дейци като Димитър Андреев, Крум Митаков, Иван Батембергски, Лазар Попов, Дочо Христов, Дени Костов и др. в една или друга степен са тясно свързани с радикалната десница, симпатизират открито на фашизма и на националсоциализма, а някои от тях са идолози, ръководители или най-изявени активисти на обществени формации и организации с открито профашистка/националсоциалистическа ориентация и облик като Съюза „Българска родна защита“, „Съюза на българите фашисти“, „Съюза на ратниците за напредъка на българщината“ и др. Не е редно на една и съща плоскост с такива политически дейци да се поставят с универсалното определение „фашисти“, „агенти“, „предатели“ личности като Димитър Пешев, Иван Бешков, Димитър Икономов, Спас Ганев и др., които активно се противопоставят на изселването на евреите от старите предели на Царство България. По същия начин обаче не може и не бива всички осъдени от Народния съд вкупом и в еднаква степен да бъдат оневинявани като „несправедливо репресирани“ и „невинни жертви“ на комунистическия режим.

Само посредством задълбочен индивидуален подход ще може най-сетне да бъде преодоляна елементарната логика, която от години е насаждана и за съжаление дълбоко проникнала като стереотип на мислене – тази за еднопосочното деление и противопоставяне на „добри“ и „лоши“, на „жертви“ и „палачи“. Тогава ще стане ясно, че местата на „жертвата“ и на „палача“ са твърде условни и лесно могат да се разменят според гледната точка. А така също, че и сред палачите може и сигурно има жертви, както и сред жертвите – палачи.

Възможно е от дистанцията на времето и с днешните критерии една или друга присъда на Народния съд над конкретна личност да изглежда прекомерно „тежка“ или „лека“, съобразно собствените ни разбирания, преценки и позиции. Но при всички случаи трябва да се вникне във всеки конкретен детайл, обстоятелство, мотив и фактор, който е оказал въздействие за постановяването на всяка от присъдите, за да се изработи по-безпристрастно становище за нейната целесъобразност. Исторически неоправдано е повече от половин век след събитията, свързани с Народния съд, в писанията и изследванията за тях да продължава да преобладава повече емоционалният, отколкото строго научният подход. Една от при-

чините за това е и информационната мъгла, спусната над съда още веднага след приключването му, която продължава да тегне и до днес. Не бих сгрещил в твърдението си, че днес задълбочено запознатите с всички материали на отделните състави на Народния съд могат да бъдат преброени на пръстите на едната ръка. Смятам, че първа стъпка за излизане от това положение е публикуването на материалите на съда (обвинителни актове, пледоарии на народните обвинители, речи на адвокатите и защитата, показания на подсъдимите, мотиви на съда за взетите присъди и др.), с което те да станат достояние на широкия обществен интерес и основа за бъдещи по-обективни изследвания и безпристрастни оценки.

Това е и мотивът на Държавна агенция „Архиви“ да стартира инициативата за представяне на специална интернет страница на максимален по значимост и обем документални материали от съдебните процеси на Народния съд, преобладаващата част от които и до момента продължават да бъдат напълно неизвестни.